

Nasiba MUMINOVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti o‘qituvchisi
E-mail:muminovanasiba@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

COGNITIVE PRAGMATIC STUDY OF THE CONCEPT OF TRUTH IN UZBEK AND ENGLISH

Annotation

The article provides information about the cognitive-pragmatic study of the concept of truth in Uzbek and English paremia, and the structural description of the concept space in linguistics about the possibility of putting many linguistic tools used in demonstrating the concept of “truth” into a certain system. Linguistic tools forming the concept of “truth” in forming the center and peripheries are recommended to determine the center, near and far peripheries of the conceptual field and the elements that indicate them. In the conclusion, suggestions for improving the Uzbek and English paremias are presented.

Key words: Uzbek language, English language, reality, concept, paramia, cognitive linguistics, pragmatic approach, knowledge of linguistics, skills and competence, language.

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ КОНЦЕПТА ИСТИНА В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье приведены сведения о когнитивной-прагматическом исследовании концепта истина в узбекских и английских паремии, а также структурное описание концепт-пространства в лингвистике, о возможности применения многих лингвистических средств, используемых при демонстрации концепта “истина” в определенную систему. Лингвистические средства формирования концепта “истина” при формировании центра и периферии рекомендуются для определения центра, ближней и дальней периферии концептуального поля и обозначающих их элементов. В заключении представлены предложения по совершенствованию узбекской и английской паремии.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, реальность, концепт, парамия, когнитивная лингвистика, прагматический подход, лингвистические знания, навыки и компетенции, язык.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILIDA HAQIQAT KONSEPTINING KOGNITIV PRAGMATIK TADQIQI

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek va ingliz paramiyalarida haqiqat konseptining kognitiv-pragmatik tadqiqi hamda tilshunoslikda konsept maydonining strukturaviy tavsifi “haqiqat” konseptini namoyish qilishda qo‘llanadigan ko‘plab lisoniy vositalarni ma‘lum sistemaga solish imkoniyati haqida ma‘lumot berilgan. “Haqiqat” konseptini shakllantiruvchi lisoniy vositalar markaz va periferiyalarni hosil qilishda konseptual maydonning markaz, yaqin va uzoq periferiyalarni aniqlash va ularni ko‘rsatuvchi elementlar tavsiya etilgan. Xulosa qismida o‘zbek va ingliz paramiyalarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, ingliz tili, haqiqat, konsept, paramiya, kognitiv tilshunoslik, pragmatik yondashuv, tilshunoslikka oid bilim, ko‘nikma va malaka, lingvo.

Kirish. Jahon tilshunosligida haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiqi eng qadimiy muammolardan biri bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. U doimiy ravishda ijtimoiy-madaniy omillar asosida rivojlanib, til fan, madaniyat, inson ongining asosiy kategoriyalaridan biri sifatida nafaqat inson bilimlarining obyektiv voqelikka mos kelishini, balki zamonaviy tilshunoslik fan taraqqiyoti uchun asos bo‘luvchi yuksak darajadagi bilim ideali va unga erishishning samarali yo‘lini ko‘rsatishda muhim o‘rin tutmoqda. Shu nuqtai nazardan haqiqat konseptining tarixiy, madaniy mazmun-mohiyatini va uning inson ijtimoiy hayotidagi potensial imkoniyatlarini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish mezonlarini aniqlash ehtiyojini kuchaytirmoqda. Jahon ilm-fanida haqiqat konseptining konseptual tahlili bo‘yicha bir qator etakchi ilmiy tadqiqot institutlari va ilmiy markazlarida amaliy-fundamental tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, haqiqat konseptining genezisi, haqiqat muammosining lingvistik-metodologik, ijtimoiy-madaniy jihatlarini bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tilshunoslikda haqiqat konseptining mavjudligi, uning mavjud bo‘lishini tasdiqlovchi nazariy va empirik dalillar ustuvor bo‘lsa, o‘zbek va ingliz paramiyalarida haqiqat konseptining mavhum

tafakkur operatsiyasi va tajribiy tushunchalariga bog‘liqligi qayd etilmoqda. Shu bilan birga haqiqat konseptining lingvomadaniy metodlar, kategoriyalar, modellar va umumiy qonuniyatlar bilan bog‘liq holda o‘rganish ilmiy tadqiqot obyektiga aylanmoqda. Mamlakatimizda til tafakkurini har tomonlama rivojlantirish, komil inson konseptini yangicha yondashuv asosida shakllantirish yuzasidan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Zero, barkamol shaxs tarbiyasida haqiqat, adolat, ideallik kabi umuminsoniy qadriyatlarining namoyon bo‘lishi mavjud ta‘lim-tarbiya tizimining ratsional imkoniyatlari bilan belgilanmoqda. Vaholanki, “...eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi” [1:22] Bundan kelib chiqib, zamonaviy tilshunoslik sohasidagi global muammolar inson rivojiga destruktiv ta‘sir etayotgan bir vaqtda, jamiyat hayotining barcha sohalarida haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish, haqiqatning amaliy faoliyatdagi kognitiv ahamiyatini ochib berish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish hamda lingvistik -metodologik jihatdan tahlil etish zarurati vujudga kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-

son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston - 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son[1:22] Taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan soharlarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida", 2021-yil 4-martdagi PF-6181-son "2021-2025 yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" farmonlari va 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3160-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushu maqola muayyan darajada xizmat qiladi. Haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish ilmiy-nazariy mohiyati, turlari va mezonlari, jamiyat hayotida tutgan ahamiyati borasida turli yo'nalishlarda qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shu ma'noda, aynan mavzuga aloqador bo'lgan ilmiy izlanishlar uch guruhga ajratildi: Birinchi guruh. Ushbu guruhga haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish ilmiy-nazariy tahlili bilan bog'liq tadqiqotlar olib borgan xorijlik olimlarni kiritish mumkin. Haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish asrlar davomida ko'plab tilshunos olimlar diqqat markazida bo'lib kelgan. Jumladan, dastlab haqiqat mavzusi Suqrot, Aflotun, Geraklit, Arastu, Demokrit, Epikur, Lukresiy kabi yunon mutafakkirlari asarlarida o'ziga xos tarzda talqin etilgan. Haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish, haqiqat nazariyalariga doir tadqiqotlar tahlil etildi. Jumladan, neoklassik haqiqat nazariyasining dastlabki vakillaridan biri Rassell mulohazalariga binoan, har qanday ob'yektning haqiqiylikiga ishonish, unga tegishli fakt va dalil bo'lgandagina amalga oshadi; haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish nuqtai-nazardan xorijlik olimlardan A.Tarskiy, K.Popper, F.A.Puankare, J.Mariten, N.Gartman Tomas Kun, Pol Karl Feyerabend, Jak Derrid, Jil Delyoz va boshqalarning tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir. Shuningdek, Alfred Tarskiy tadqiqotlarida haqiqatning semantik nazariyasi ishlab chiqiladi; Donald Davidson, Jennifer Hornsby, Maykl Linch, izlanishlarida haqiqatning semantic tuzilishi va mazmuni, haqiqatning funksional nazariyasi hamda obyektiv va subyektiv haqiqat tushunchalari asoslab beriladi; MDH mamlakatlarida ham mavzuga doir qator diqqatga sazovor ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Jumladan, A.A.Kuzmichyova tadqiqotlarida haqiqat tushunchasining ontologik va gnoseologik jihatlari asoslanadi; A.N.Chirkov izlanishlarida haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etishda bilimning ahamiyati hamda haqiqat nazariyasining funksional xususiyatlari tahlil etiladi, A.N.Avdonin ilmiy ishlarida nazariy bilimlarni asoslashda haqiqat konsepsiyasining o'rni yoritib berilsa, I.A.Axmedov, O.A.Kudryavseva, G.S.Rogonyan izlanishlarida esa ilmiy

bilimlar tizimida haqiqat tushunchasi, turlari va mezonlari tadqiq etiladi; Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikda haqiqat tushunchalarini tahlil etib, inson tomonidan anglab etilgan har qanday bilim va haqiqat nisbiy, degan xulosaga kelishadi; P.V.Alekseev va A.V.Panin tadqiqotlarida zamon va haqiqat tushunchalari uyg'unlikda tadqiq etiladi. Uchinchi guruh. Mamlakatimizda ham keyingi yillarda haqiqat muammosi, haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish, ijtimoiy-madaniy tadqiqi bilan bog'liq qator ilmiy ishlar e'lon qilindi. Yurtimiz tilshunoslik ilmidagi haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish asosiy xususiyatlari, aniqligi, haqiqatning aksiologik, praktsiologik talqinlari, shuningdek, til birliklari masalalarida falsafiy tomondan O.Fayzullaev, E.R.Kadirov, M.N.Abdullaeva, B.R.Karimov, J.Ya.Yaxshilikov, Q.Nazarov, Sh.S.Qo'shoqov K.J.Tulenova, N.A.Shermuhamedova, B.O.To'raev, Z.Davronov, E.M.Izzetovalar tomonidan tadqiq etilgan. Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar e'tiborga loyiq, biroq, avvalgi ilmiy izlanishlardan farqli haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish, mohiyatini tadqiq qilish va uni inson tafakkurining shakllanishidagi ahamiyatini ilmiy asoslash; haqiqat va bilim to'g'risidagi lingvistik qarashlar evolyusiyasini ilmiy tahlil qilish hamda ularning konseptual asoslarini ochib berish; ilmiy bilishda haqiqat va bilim mutanosibligining lingvistik xususiyatlarini aniqlash va nazariy asoslash; haqiqat va bilim munosabatini semantik tahlil qilish asosida ularning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotni ta'minlashdagi imkoniyatlarini ochib berish; tilshunoslik fanida haqiqat va bilim mohiyati va shakllarining yangicha ma'no-mazmun kasb etishini asoslash hamda ulardagi o'zgarishlarning metodik xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotga tortilgan konsept maydonining strukturaviy tavsifi bizga "haqiqat" konseptini namoyish qilishda qo'llanadigan ko'plab lisoniy vositalarni ma'lum sistemaga(tartibga) solish imkonini berdi. Shuningdek "haqiqat" konseptini shakllantiruvchi lisoniy vositalar markaz va periferiyalarni hosil qiladi. Konseptual maydonning markaz, yaqin va uzoq periferiyalarni aniqlash va ularni ko'rsatuvchi elementlar (lisoniy vositalar)ning joylanishi til birliklarining xususiyatidan kelib chiqib ajratildi.

1. Lexical units with the meaning of truth;

2. Non-verbal means of expressing the content of reality.

O'zak leksemalarning eng ko'p uchraydigan sinonimlari tarkibiga quyidagilar kiradi: jasorat, oshkorlik, fidoiylilik, rostguy, mehnatsevar, ishonch. Ro'yxatga olingan sinonimlar orasida huquqiy atamalar, vatanparvarlik, fuqarolik burchi, rvazifasi, bajarish Ingliz huquqiy terminologik tizimida o'rganilayotgan tushunchaning kontseptual komponentining ifodalanishini aniqlash uchun ularning semantikasi tahliliga murojaat qilaylik:

O'zbek tilida haqiqatning shakllari		
Fonetik-fonologik	Foneik jarayon	Haqiqat topgaysiz
Leksik-semantik	Leksema	Qorqoqligim uchun haqiqatni bilmaganim uchun meni avf eting! - Ammo siz haqsiz. Men sizdek sodiq kishilarimning taqdirini ham unutmashim kerak.
	Frazema	Halima haqiqatni bilganek o'zini uning oyog'i tagiga tashlab yalindi. Nigora unga haqiqatni borligini uqtirdi.
	Parema	Osmon yiroq yer qattiq!
Morfem-morfologik	So'z shakli	Amirzodam, Andijondagi voqealar haqiqat ekan! Tanbal hammamizni aldagan ekan!
	Grammatik shakl	Haqiqatni oshkor etgaysizlar, — dedi. — Og'amning zafasi farzand dog'idan telba bo'lib qoldi. Bechoraning o'g'ilchasi ochlikdan kunjara ekan, shishib o'ldi.
	Undov	Janob bek, haqiqatdan ham, men harom ishdan qo'rqamen!.
Sintaktik-semantik	So'z birikmasi	Haqiqatdan to'g'ri ekan men, adashibman!
	Gap	Meni...haqiqatdan ham mo'g'ul beklari yo'ldan urdilar!...-deb Muhammad Husayn ho'ngrab yig'lay boshladi va Boburning oyog'i ostiga o'zini tashladi.
Pragmatik-kulturologik	Milliy	Eshik og'a haqiqatni bilganek, ta'zim qilib, orqaga chekindi. Axti qal'asining qamalda qolishi Mirzoga endi muqarrardir tuyuldi.
	Mentalitet	Salim titroq qo'llarini ko'ksiga avval onalariga, so'ng otasiga haqiqatni topganek ko'zini katta qilib qaradi:

Haqiqat konseptosferasida turli mikrokonseptlar ajralib chiqadi. Aytib o'tish kerakki, haqiqat konsepti ikki xil semaga ega tarzda namoyon bo'ladi:

1. To reveal someone's truth, to declare the existence of the truth;
2. Being in a state of searching for the truth.

Quyida ularni tahlil qilamiz:

Haqiqatni izlab topish, oshkor qilish, nomoyon etish, **-haqqoniylik**

haqiqatni so'ramoq, haqiqat topmoq **-haqiqat uchun kurash**

"Haqiqat" konseptining kognitiv strukturasi e'tiborni qaratsak, unda ta'kidlash kerakki, mazkur tadqiqot obyekti ko'plab kichik mikrokonseptlardan tashkil topgan bo'lib, ular insonning jasorat, fidoiylilik xususiyatlarini namoyon qiladi.

"Haqiqat" konsepti tarkibiga kiruvchi har bir mikrokonsept o'zbek tilida o'zining keng qamrovligi bilan farq qiladi (leksik, frazeologik birliklar, maqol va matallar, aforizmlar va so'z birikmalar).

Yuqoridagi "haqiqat" konseptining strukturasi ko'rish mumkinki, biz ushbu konseptning tilda turli lisoniy vositalar bilan ifodalanishini kuzatdik. Natijada lisoniy birliklar insonning ichki holati, psixologik qobiliyati, fiziologik ko'rinishi va o'zini tutishi verbal va nonverbal vositalar orqali ifodalaniib, shaxsning jasorati, mehnatkashligi, oshkor etish singari holatlarini ochib berishi ma'lum bo'ldi. Lug'at ta'riflari haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish osonlik bilan o'rnatilishi mumkin bo'lgan pragmatik vositalar ekanligini ko'rsatadi. Biroq, bu jasorat talab etadigan shakllarining diapazoni, ular bajaradigan murakkab funksiyalar va bu ikki nutq qutblari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ularni tahlil qilish va tushunish uchun o'rnatilgan intizomni talab qiladi.

Strukturada haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etishning aniq shakli to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga olishi kerak. Huquqbuzar huquqbuzardir, "xafa qilgan" – "huquqbuzarlik" qurboni, "huquqbuzarlik" – haqiqatni izlab topishga sabab bo'lgan voqea [2]

Xolms tomonidan berilgan ta'rifga muvofiq "haqiqat", "oshkoralik" jinoyatchi jinoyatda faol rol o'ynamagan bo'lishi mumkinligini taxmin qiladi. "Hisobni himoya qilish vositasi" - bu huquqbuzar tomonidan boshqa narsalar qatori huquqbuzarlikni tan olish va javobgarlikni o'z zimmasiga olishni o'z ichiga olgan komponent. Yakuniy komponent (ya'ni, chora) semantik tarzda berilgan

tinglovchini tinchlantirish uchun mo'ljallangan so'zlar terminlari – "haqqoniylik", "oshkoralik", "jazolash" va hokazo.

[3]

Bu so'zlar, Edmondson (1981:) fikriga ko'ra, potentsial tajovuzkor xatti-harakatlarni kutishni yo'q qilishga qaratilgan haqiqatning borligini keltirib chiqaradi. Ostin tahliliga ko'ra "haqiqat" va "oshkoralik" semasiga ega birliklar quyidagi shakllarda qo'llanilishi mumkin.

I believed in the truth

Verity came out

Disclosure period requirement

It really should be

Ushbu shakllarning har biri haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish muvaffaqiyatli bajarilishiga olib keladigan baxt sharti deb ataladigan narsaning asosini tashkil etishi taklif etiladi. Misollar hurmat bilan so'zlovchining pushaymonligini ifodalash, garchi himoyalangan bo'lsa-da, ma'ruzachining javobgarligini o'z zimmasiga olishdek semantik ahamiyatga ega. harakat, qilmishning noto'g'ri ekanligini tan olish, qabul qiluvchining xafa bo'lganligini taxmin qilish, so'zlovchini aniq bir haqiqatini oshkor etish va nihoyat, bunday narsa boshqa hech qachon takrorlanmasligiga va'da berish. Sintaktik jihatdan: gapirganda, Lakoff haqiqat konseptining kognitiv pragmatik tadqiq etish aybdor sub'ekt pozitsiyasida, sub'ekt pozitsiyasidan tashqari, jumladan tashqarida yoki bo'ysunuvchi gapda paydo bo'lishi mumkinligini taklif qiladi [8:12] (Mening).

my truth

my transparency

my openness

my duty

my duty

my options

my dedication

my patriotism

Ko'rinib turibdiki, dastlabki uchta jumla (ya'ni (a), (b), (c)) haqiqatning sub'ekt pozitsiyasida ekanligini ko'rsatadi. (d) da so'zlovchi (ya'ni haqiqat istovchi) gapda aytilmaydi. va (e) da u butunlay tashqarida. (f) va (g) da haqiqatni sinonimik atorini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. - Б.22.
2. Deutschmann, Mats (2003) Apologising in British English. Gmslag: Trgckt av Print and Media. 2003 44-45
3. Holmes, J.(1990) "Apologies in New Zealand English", Language in Society 19 (2) : 155-199.
4. Olshtain, Elite (1989). Apologies Across Languages. (Eds. S. Blum-Kulka, J. House, & G.Kasper), Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood: Ablex Publishing, 155-173.
5. Benedict, Ruth (1949). Patterns of Culture. Boston: Houghton Mifflin Company Publishing.
6. Lansdown, Richard (ed.) (2015) Byron's Letters and Journals: A new Selection. Oxford: Oxford University Press.
7. Austin (1962) How to Do Things with Words. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Hazratqulova O. O'zbek va ingliz tillaridagi paremiyalarda "Avf etish" konsepti" avtoreferati T.2023.